

Jonas Vaiškūnas
(Molėtai)

ETNOASTRONOMIA LITEWSKA

Artykuł jest próbą przybliżenia litewskich wyobrażeń o gwiazdach i gwiazdozbiorach. Wyobrażenia dawne, rekonstruowane na podstawie wierzeń oraz niektórych gatunków litewskiego folkloru (zwłaszcza zagadek) są zbieżne z obrazem gwiazd u ludów pierwotnych.

Wyobrażenia nowsze, przywoływane na podstawie słowników litewskich i litewsko-niemieckich (XVII–XIX w.) oraz XIX- i XX-wieczne zapisy terenowe dokonane przez folklorystów i etnografów, pozwoliły autorowi na utworzenie specjalnego słownika nazw gwiazd pojedynczych i gwiazdozbiorów wraz z ich odniesieniem (lub zaznaczeniem niemożliwości odnalezienia denotatu), a w dalszej kolejności — na opis wyglądu gwiazd, położenia na niebie, czasu pojawiania się i funkcji.

Wiedza ludu litewskiego o gwiazdach nie była systematycznie gromadzona. Pewnych wiadomości dostarczają zbiory folklorystyczne z 19. i 20. stulecia (1; 2) oraz siedemnastowieczne słowniki litewskie.

W kulturze ludowej znajdujemy informacje, które pokazują, że w dawnych czasach Litwini wyobrażali sobie gwiazdy jako dziury w sklepieniu niebieskim, przez które miga światło (1). Wydaje się, że to wyjaśnienie pochodzenia gwiazd jest bardzo stare, ponieważ zbiega się z wyobrażeniami ludów pierwotnych, według których sklepienie niebieskie jest twardą kopułą osłaniającą ziemię (3; 4). Wydaje się, że Litwini, podobnie jak inne narody, wyobrażali sobie, że w górze, nad tą kopułą istnieje inne życie niż na ziemi. Czasami gwiazdy nazywano oknami żyjących tam ludzi (2). W zagadkach litewskich gwiazdy porównuje się do okien na dachu (dach to niebo) (6; 7) lub otworów w przetaku (1; 5). Gwiazdy porównuje się również do odłamków, rzadziej do drzazg, które są rozsypane na płachcie (płachta to niebo),

lub do twarogu, który jest wsypany do dużego garnka (garnek to niebo) (1; 6; 7).

Czasami gwiazdy porównuje się do dużej liczby owiec na wielkim pastwisku (pastwisko to niebo), których strzeże rogaty pasterz (7). W wyobrażeniach ludzi gwiazdy są „kamykami niebieskimi”, „anielskimi oczami”, „aniołkami”, „oczami nocy”, „oczami wilków”, „córkami Słońca i Księżycy”, „światłami Boga” (1). Pojawienie się gwiazd jest związane ze stwarzaniem ich przez Boga. W okolicy miasta Raseiniai mówiło się, że gwiazdy znajduje się, gdy Bóg kroczy i widłami dźga niebo lub gdy rozrzucił węgiel i każdej grudce nadał jakieś imię (1).

Sądzone również, że gwiazdy są bardzo gorące i jeśli jakaś wpadnie do morza, to może ono w całości wyparować (1; 2). Gwiazdy były ponadto porównywane do ognistej kuli (1). Coś podobnego wyobrażali sobie greccy filozofowie, np. Parmenides i Heraklit w 6. wieku przed Chrystusem. Utrzymywali oni, że gwiazdy to kule ogniste. Wyobrażenie gwiazd jako ognia płonącego na niebie przekształciło się później w obraz płonących na niebie świec (1; 2).

Wśród ludu litewskiego jeszcze dziś wierzy się, że każdy człowiek ma swoją gwiazdę. Mówi się: na niebie jest tyle gwiazd, ile ludzi na ziemi. Wraz z narodzinami człowieka na niebie zapala się nowa gwiazda. Ludzie dobrzy, wierzący, bogaci mają gwiazdę jasną, natomiast niewierzący, ubodzy, źli — gwiazdę ledwie zauważalną (1; 2). Liczenie gwiazd lub wskazywanie na nie palcami było ściśle zakazane. Jeśli się celuje palcem w swoją własną gwiazdę, to można sprawić, że gwiazda spadnie i zgaśnie, a sam człowiek umrze (1). Obserwując spadanie meteoru, ludzie mówili: to spada gwiazda umierającego człowieka. Wierzono również, że upadek gwiazdy oznacza „przenoszenie się duszy w inne miejsce” (8). Często uzupełniano to informacją, że gwiazda „spada”, „biegnie”, „leci” lub „szuka swego miejsca” (1).

Na ogół nie sądzono, by gwiazdy mieściły w sobie dusze, albo że gwiazdy są postaciami dusz różnych ludzi. Wydaje się, że raczej wyobrażano sobie gwiazdy jako opiekuńcze anioły (9), że gwiazda symbolizuje istnienie duszy ludzkiej w ciele, a po śmierci pokazuje i oświetla drogę w życiu pozagrobowym. W jednej z tysiąca ośmiuset osiemdziesięciu ośmiu napisanych bajek opowiada się o tym, że światło gwiazdy spotyka zmarłego w drodze do krainy umarłych i służąc mu odprowadza go na wyznaczone miejsce (11).

Nazwy gwiazdozbiorów oraz pojedynczych gwiazd odnajdujemy w starych słownikach litewskich. W pierwszym litewskim słowniku K. Schirvydas *Dictionarum trium linguarum* (wydanie trzecie z 1642 r.) notuje się nazwy (12): *βwayβde auβros* — „Gwiazda Zaranna”; *βvayβde wakarine* —

„Gwiazda Wieczorna” (Venus); *Grižūlas* — „ujeżdźalnia, koło, na którym się ujeżdża konia” (Ursa Maior); *Sietinas* — „żyrandol” (Pleiades).

Wiele nazw gwiazd znajduje się w słownikach niemiecko-litewskich oraz litewsko-niemieckich wydanych w Prusach Wschodnich w XVIII i XIX wieku. Znajdują się tam nazwy: Venus — *Aušrinė* — ze słowem *žvaigždė* „gwiazda” lub bez niego) (13; 14; 15; 16), *Aušros žvaidždė* — „Gwiazda Zaranna” (13; 14; 15; 16), *Vakarinė* (ze słowem *žvaigždė* lub bez niego) (13; 14; 16), *Vakarų žvaigždė* (14) — „Gwiazda Wieczorna”, *Žvėrinė* — „gwiazda zwierząt” (14; 15); Ursa Maior — *Gryžulio Rāts* (13; 14), *Gryzdo Rat(a)s* (14; 16), *Grįžo rātas*, *Grįžulio rātas* (16) — „koło ujeżdźalni”, *Gryždas*, *Grįžulas*, *Grėžu* (15), *Grizulys* (16) — „ujeżdźalnia”; Pleiades — *Sėtas* (13; 14) lub *Dangaus sėtas* (14; 15) — „Sito”, *Sėtinās*, *Sėtinys* (15) — „żyrandol”; Orion — *Šienpiūvis* (13), *Šienpiūvis* — „sianokosy”, *Petro ramitis* (16) — „laska Piotra”; Hoedi lub Capella i Hoedis — *Artojas su jaučiais* — „oracz z wołami”; Capella — *Nešėja Valgio* (13; 14) lub *Walgio nešėja* (16) — „roznosicielka potraw”; Cassiopeia — *Jukšstandis* lub *Jostandis* (13; 14; 15; 16), *Juksztande* (15) (znaczenie tej nazwy jest niejasne).

W słownikach litewskich wydanych w Prusach Wschodnich, poza litewskim odpowiednikiem nazwy Venus, odnajdujemy również stare litewskie nazwy innych planet: Mars — *Žvėrinė mažoji* („mała gwiazda zwierząt”) (13; 15; 16), Saturn — *Žvėrinė didėji* (13; 14; 15) lub *Didžioji žviėrinė* (16) — „duża gwiazda zwierząt”. Znajdujemy ponadto nazwę komety: *Žvaigždė su uodega, uodeguota* (13; 14) — „gwiazda z ogonem”, *Dangaus Rykštė* — znak na niebie (14) „rózga niebieska”. W słowniku P. Ruhiga znajdujemy również ogólną nazwę planety — *Žvaigždė begūnė* (13) — „gwiazda biegnąca”.

W 1823 r. D. Poška wymienia w swoim słowniku (17) poza wcześniej wspomnianymi gwiazdozbiorami: Ursa Maior — *Grįžoratas* „ujeżdźalnia” oraz Pleiades — *Žwayzdziu sitas* „Sito” także Syriusza — *Szunis žwayzdie* „Gwiazdę Psa”, a poza tym nigdy później nie wspomniane nazwy najjaśniejszych gwiazd Bliźnięta (Gemini) — Kastor i Polluks — *Lelum* i *Polelum*. Sens tych nazw nie jest jasny. Wątpliwa jest również ich autentyczność. Według D. Poška, w Żemaitija niektórzy nazywają te gwiazdy jeszcze *Dwynaytey* „małe bliźnięta”.

W 1910 roku zbieracz folkloru z Prus Wschodnich V. Kalvaitis, nie licząc wspomnianych już nazw gwiazd, zapisał jeszcze (18): Venus *Geležinė žvaigždė* — „gwiazda żelazna”, Syrius — *Skaliks* „szczekacz”; Canis Minor — *Kurtas* „chart”, Cassiopeia — *Jojikėlis*, *Justandis* „mały jeździec” lub „roznosiciel potraw” i *Abakuko žvaidždė* „gwiazda Abakuka”; Persuns —

Jakūbo lazda „laska Piotra”. Wspomina ponadto o niezidentyfikowanej nazwie *Pons ir bernas* „pan i niewolnik” oraz nazwie komety — „rózga niebieska”, „gwiazda mietlista”.

W zapisach folklorystów i etnografów XIX i XX wieku znajdujemy również dalsze prastare litewskie nazwy gwiazd nie notowane w słownikach. Niektóre spośród nich trudno powiązać z rzeczywistymi gwiazdozbiorami.

1. *Arklys* (1; 2) „koń” — Ursa Maior.
Kumelys (2) „ogier” — Ursa Maior.
Dievo kumeliai (1) — „ogier Boga” — ι , ζ , ϵ Ursa Maior.
2. *Artojas* (1) „oracz”
Artojai (1) „oracze”
Artojas su jaučiais (1) „oracz z bykami”
Artojų žvaigždės (11) „gwiazdy oraczy”
3. *Pjovėjas* (1) „żniwiarki” — δ , θ , ι Orion.
4. *Grėpėjos* (1) „grabiarki” — δ , θ , ι Orion albo α , λ , γ Orionis (?).
5. *Kūlėjai* (2) „młóckarze” — Orion.
6. *Spragilas ir kūlėjas* (1) „cep i młóckarz”
7. *Šeimininkas ir Bernas* (1) „pan i niewolnik” — Venus i Merkury lub Jupiter i Saturn.
8. *Aušrinė ir Tarnaitis* (1; 2; 11) „Gwiazda Zaranna i sługa” — Venus i Merkury (?).
9. *Sėjikai, Sėjūkai, Sėjukas* (2; 19) „siewcy” — Coma Berenices (?)
10. *Mergaitė* (1) „dziewczynka”
Žvaigždė Mergos „gwiazda służącej” — gwiazda, która postępuje za oraczem i przynosi mu jedzenie (11).
11. *Trys seselės verpėjos* (2) „trzy siostrzyczki tkaczki” — ζ , ϵ , δ Orion (?).
12. *Tavorčka Sietyno arba Marių žvaigždė* „przyjaciółka Sita” lub „gwiazda morza” — gwiazda, która postępuje za Sitem i jest tak duża jak Gwiazda Wieczorna (11).
13. *Kibelka* „szkapa” — głowa byka. Taurus (20).
14. *Šunio galva, Šuva arba Pietinė žvaigždė* „głowa psa”, „pies” lub „gwiazda południowa” — „gwiazda, która pokazuje się na wiosnę w południowej części nieba, w czasie, gdy psy zbierają się w sforę (1) — Syriusz.
15. *Darželis arba Marijos vainikas* (1; 2) „ogród kwiatowy” lub „wieniec Marii” — Corona Borealis (21; 22).
Alyvų darželis (1) „ogród bzów” Corona Borealis (22).
Dievo darželis (11) „ogród Boga”.
Rojaus darželis (2; 11) „ogród rajski” (2; 11).
16. *Stalas* (1) „stół” — α , β , γ Pegasi i α Andromeda (22; 23).

17. *Lietaus žvaigždė* (1) „gwiazda deszczu” — gwiazda, która pojawia się przed deszczem w miejscu, w którym zbierają się chmury deszczowe.

18. *Pjautuvas* „sierp” — α , η , γ , ζ , μ , κ Leonis.

19. *Danguaus svarstyklės* „waga niebieska” — α , β , γ , η , ζ , ϵ , δ . Cygni to Waga. Lutnia jest szalą Wagi, na której leży ciężar Lyrae. Orzeł (Aquila) jest drugą szalą Wagi, na której leży ciężar Aquilae (20).

W zbiorach folklorystycznych znajdujemy także chrześcijańskie nazwy gwiazd:

1. *Šv. Jono kryžius* (1; 2) „krzyż świętego Jana” — Cygnus (22).

Šv. Petro kryžius (1) „krzyż świętego Piotra” — Cygnus (22).

Kryžius (2; 21) „krzyż” — Cygnus (21).

2. *Šv. Marijos karūna* (1; 22) „korona świętej Marii” — Corona Borealis (22).

3. *Šv. Petro raktai* „klucze świętego Piotra” — Hiades (?) (22).

4. *Maižiešiaus lazda*, *Mažišiaus lazda* (2) „laska Mojżesza”.

5. *Triju Karaliu žvaigždės* „gwiazda Trzech Króli” — ζ , ϵ , δ Orion (2; 22; 23).

6. *Marijos žvaigždės* (2; 21) „gwiazda Marii” — Cassiopeia (21).

7. *Bažnyčia* „kościół” — α , β , γ Pegaz i α Andromeda; δ , β , γ Andromeda, α , δ , μ Persusz, β Aurigae, α , β Geminorum — „wierni idący do kościoła”; α Aurigae (Capella) — „kapłan” (20).

Litewski materiał etnograficzny oraz współczesna wiedza mieszkańców wsi wskazują na to, że Litwini mogli w przeszłości bardzo dobrze orientować się według gwiazd w czasie i przestrzeni. W tym celu były obserwowane *Sietynas* (Sito — Plejady), *Šienpjoviai* (Kosiarz — Orion) i *Grįžulo ratai* (Wielka Niedźwiedzica — Ursa Maior).

O Plejadach mówiono, że wskazują czas jak zegarek (1; 2).

We wrześniu stawano do młócki, gdy Sito znalazło się na południowym wschodzie, a w październiku — w punkcie szczytowym. Czas był wówczas ustalany tak: gdy Sito wschodzi, to jest wieczór. Jest 8–9 godzina wieczór, gdy gwiazda ta znajduje się na południowym wschodzie; jest 2–3 nad ranem, gdy gwiazda jest na południu; Sito zachodzi między 7 a 8 rano.

Wiedziano, że w długie listopadowe noce droga Sita przez niebo jest podobna do drogi Słońca na niebie. Dlatego w nocy czas ustalano według Sita, podobnie jak w dzień według Słońca (10).

O ile można oceniać na podstawie materiałów etnograficznych, dla litewskich wieśniaków zachód Sita w wieczornej czerwieni był bardzo ważny i oczekiwany. Zachód krwawy Sita wiązany był z dniem świętego Grzegorza (23 kwietnia). Łączono z tym początek wiosny i prace rolnicze. Im głębiej na zachodzie, po zejściu Słońca, pojawia się Sito, tym bliższa jest wiosna. Gdy

Sito wschodzi w zorzy, orze się pola, przygotowuje się do wiosennych siewów. Dlatego właśnie mówi się: „Sito w czerwieni, byk (kobyła) w bruździe” (10).

Zauważono, że po zniknięciu Sita natychmiast zaczyna wołać kukułka (10).

Obserwując na początku lipca na krótko pojawiające się w zorzy porannej Sito (jego krwawy wschód), można stwierdzić, w jakim stopniu lato będzie deszczowe. W litewskim kalendarzu ludowym 10 lipca został nazywany dniem siedmiu śpiących braci. Wierzono, że jeśli w tym dniu pada, to będzie padało siedem dni, a nawet siedem tygodni. Ponieważ niektóre podania na temat pochodzenia Sita odnoszą jego siedem gwiazd do siedmiu śpiących braci, to można wierzyć, że 10 lipca był mianowicie dniem meteorologicznych obserwacji krwawego wschodu tego gwiazdozbioru (10).

Inne położenie Sita, które również było ważne i oczekiwane, to punkt najwyższy przed wschodem słońca. Był to znak na to, że jesienne siewy doszły do połowy. Już w XVII wieku pisał M. Pietorius, że pojawienie się Sita w określonym punkcie jest dobrym znakiem na rozpoczęcie siewu. Ludzie opowiadają, że Bóg po to wyłożył Sito, aby wiedzieć, kiedy jest właściwy czas na sianie żyta. „Ponieważ Sito przed wschodem słońca podąża na południe, to już czas siać żyto”. Pod koniec września, gdy Sito przed świtem było na południowym zachodzie, zaczynało zbieranie kartofli (10).

Zachód Sita (pierwszy zachód Sita przed świtem na zachodzie) był związany z początkiem adwentu oraz z dniem świętego Andrzeja (30 listopada). W tym czasie podług widoczności Sita była stawiana prognoza pogody dla wiosny. Gdy zachód Sita jest widoczny przed adwentem, to wiosna przychodzi wcześniej; pojawia się podczas adwentu — wiosna przyjdzie późno (10).

O żniwach w przyszłym lecie wyrokowano w zimie na podstawie położenia Sita, według danego położenia planet.

Mówiono: „Jeśli Sito idzie za jasną gwiazdką, to najemnicy będą drodzy...” i na odwrót. Najemnicy byli drodzy w tym roku, w którym były duże żniwa, a gospodarze mieli wiele do zrobienia (10).

W czasie orientowano się tak samo według Kosiarzy (Oriona), jak i na podstawie Plejad. Szczególnie wygodnie było ustalać czas w grudniowe noce, kiedy Orion wschodzi zaraz po zachodzie Słońca, osiąga swój najwyższy punkt o północy i zachodzi przed wschodem Słońca.

Litwini przydzielali do gwiazdozbioru Kosiarzy jeszcze 3 gwiazdy z kręgu Oriona. Nierzadko do tych gwiazd przyłączanych jest od trzech do sześciu mniejszych jasnych gwiazd z przestrzeni miecza Oriona. Dlatego mówiono również, że Kosiarze są ukształtowani z sześciu lub siedmiu gwiazd, ponieważ, zgodnie z ich wykładnią, mają podobny sens.

Dość dokładnie określany był czas na podstawie położenia Wielkiej Niedźwiedzicy. Najczęściej zauważane było położenie gwiazd, które, z uwagi na strony świata, są nazywane *Dišlius* „dyszlem” lub *Arkliai* „końmi”. Ponieważ czas był ustalany najczęściej według gwiazd w długim listopadzie lub w grudniowe noce, to zrodziło się przekonanie, że Wielka Niedźwiedzica zawsze ze swoim „koniem” wskazuje na Słońce, które znajduje się za horyzontem. Dlatego ze wszystkich pozycji tej gwiazdy na sklepieniu nieba szczególnie dobrze wryły się ludziom w pamięć dwie: — zachodnia, gdy gwiazdozbiór jest daleko na północy lub na północnym zachodzie, oraz wschodnia, gdy jest wysoko w pobliżu zenitu. Wiedziano następnie, że wieczorem „konie” Wielkiej Niedźwiedzicy skręcały na zachód, a rano — na wschód. Zauważono również, że środkowe położenie tego gwiazdozbioru wskazuje o północy „końmi” w dół na horyzont. Gdy Wielka Niedźwiedzica znajduje się blisko swego punktu kulminacyjnego, to nazywa się ją wówczas „przewróconym wozem”. Mówiono na przykład: „Gdy Sito jest głęboko, a wóz przewrócony, to wkrótce będzie dzień”. Podczas nocnego pasienia zauważono, że gdy Wielka Niedźwiedzica obróciła się na wschód i skierowała swoje „konie” na dół, to wkrótce będzie dniało. A środek nocy wskazywała wtedy gwiazda spadająca głęboko na północ (jak to bywa wieczorami w listopadzie i grudniu) (1; 2).

W pewnych miejscowościach na Litwie był zwyczaj przepowiadania na podstawie położenia Wielkiej Niedźwiedzicy chyżości i siły źrebięcia po jego urodzeniu. W okolicy Pandelis (Rayon Rokiškis) mawiano: gdy *Grįžuo ratai* podnoszą się, to źrebię będzie szybkonogie; gdy „koła” opuszczają — się, źrebię będzie powolne i będzie się szybko męczyło.

Znaczenie litewskich nazw *Grįžulo ratai* „*Grįžulo Wagen*” z gwiazdozbioru Ursa Maior obecnie nie jest całkiem jasne. Dla wszystkich jest oczywiste, że „*Grįžulo ratai*” to wóz, ponieważ na pewnych obszarach Litwy słowo *ratai* („koła”) znaczy „wóz, zestaw kół”. Jednakże znaczenia pierwszego słowa — *Grįžulas* — nie zna prawie nikt. To interesujące, że w pierwszym słowniku języka litewskiego gwiazdozbiór Ursa Maior jest również nazywany „*Grįžulas*” (12). Zarówno w tym słowniku, jak i w innych jako podstawowe znaczenie słowa „*Grįžulas*” podane jest „ujeżdźalnia, koło, za pomocą którego ujeżdża się konia”.

Ze względu na materiał starych litewskich słowników i ową ustaloną etnograficznie na Litwie nazwę Ursa Maior — *Arklyes* („koń”) sądzimy, że w przeszłości gwiazdozbiór Ursa Maior był przez Litwinów wiązany z koniem, a jego najbliższe otoczenie (określona polarna przestrzeń kosmiczna z ogrodzeniem ukształtowanym kuliście — ujeżdźalnia — co po litewsku nazywa się *Grįžulas*). Przy degradacji starej astronomicznej wiedzy ludowej

nazwa abstrakcyjnej polarnej przestrzeni nieba „*Grįžulas*” została złączona z *Ratai* nazwą gwiazdozbioru Ursa Maior znaną z dawnych czasów („zestaw kół” albo dosłownie „koła”). Obie nazwy z łatwością były łączone, ponieważ te dwa słowa, sądząc po ich znaczeniu, są związane ze słowem „koło”. Proces ten można opisać w następujący sposób:

Grįžulas („ujeżdźalnia”) $\simeq$ *Grįžulo ratas* („koło ujeżdźalni”) $<$ *Grįžulo ratai* (dosłownie „koła ujeżdźalni” tak samo jak „zestaw kół ujeżdźalni”).

Tak więc w przeszłości Litwini przedstawiali sobie polarną przestrzeń kosmiczną jako ogrodzenie uformowane kolistym, ujeżdźalnią, w której obrębie biegał koń — Ursa Maior. Interesujące, że polarną przestrzeń kosmiczną całkiem podobnie przedstawiały sobie również inne narody. Na przykład rzymscy chłopcy dostrzegali w tym miejscu na niebie koło, które podczas pracy urządzenia mlócego obracało siedem byków (łac. *Septemtriones* — Ursa Maior — znaczy „siedem byków” (3). Dawni Germanie polarny obszar nieba nazywali *kołem nieba* (24). Mongołowie przedstawiali tę przestrzeń jako ogrodzenie utworzone z piętnastu gwiazd i nazywali to „centralnym tajemnym ogrodzeniem”. Wydaje się, że i Finowie oraz Estończycy przedstawiali sobie polarny obszar kosmosu jako ogrodzenie ogrodu (26).

Chociaż obecnie dla ludu litewskiego litewska nazwa znana jest jako Venus — „Gwiazda Zaranna” czy „Gwiazda Zorzy Porannej”, w słownikach pruskoschodnich odnajdujemy nie tylko starą nazwę Venus, którą nazywano także „gwiazdą zwierząt”, ale również stare litewskie nazwy innych planet: Mars — „mała gwiazda zwierząt” (13; 15; 16), Saturn — „duża gwiazda zwierząt” (16). Autorzy słowników wskazują na to, że ludzie dlatego nazywali Venus „gwiazdą zwierząt”, że po jej wzejściu dzikie zwierzęta ciągną na nocne łowy (14; 15; 16). Wydaje się, że porównywanie planet do zwierząt wędrujących przez niebo, ma długą tradycję. Jest na przykład wiadome, że już dawni Sumerowie przedstawiali boginię Isztar, mającą związek z Gwiazdą Zaranną, jako łanię. Interesujące, że już w pierwszym wydrukowanym po łacinie na Litwie w 1639 r. dziele astronomicznym *Centurica astronomica* astronom z Wilna A. Diblinskis zauważa, że lud ma planety za te zwierzęta, które ciągną na pastwisko pełne gwiazd. Również w centralnej Polsce i Czechosłowacji (por. polskie Zwierzonka, Zwiernica i czeskie Zviretnice) Venus jest tak kojarzona.

Na Litwie obserwowano na wiosnę podczas wschodu słońca najwyższe położenie Gwiazdy Zarannej nad horyzontem. Gdy Gwiazda Zaranna była widoczna w głębi podczas wschodu słońca, wówczas była nadzieja na dobry, tłusty rok; gdy zaś stała wysoko, wróżyła rok chudy (2). Mówi się, że obok Gwiazdy Zarannej pojawia się też jej „sługa”, który nie jest dostatecznie wyraźny. To może być Merkury. Na wiosnę, przed wschodem

słońca, obserwowano, która z tych gwiazd wszędzie pierwsza. Gdy jako pierwszy wschodzi „sługa”, to wskazuje to na dobry, tłusty rok. Mówi się też, że gospodarz powinien szukać najemnika i płacić mu więcej, ponieważ będzie on miał bardzo dużo pracy, oraz że będzie trudno znaleźć wolnego robotnika.

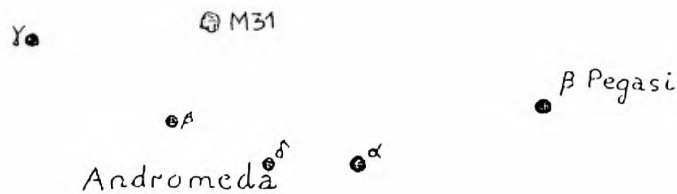
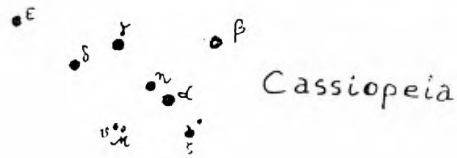
Gwiazdę Zaranną i Gwiazdę Wieczorną uważa się za córki Słońca, które mu służyły. Mówiono, że Gwiazda Zaranna przygotowuje Słońcu śniadanie, a Gwiazda Wieczorna ściele mu łóżko. Opowiada się, że Gwiazda Zaranna oraz Gwiazda Wieczorna podczas kłótni (o to, która z nich piękniejsza) były na siebie rozgniewane i dlatego Bóg rozdzielił je, i rzucił w różne części nieba (2).

Droga Mleczna nazywana jest na Litwie *Paukščių takas* (*kelias* „ptasia ścieżka, ptasia ulica”) lub *Gervių (žąsų) kelias* — „żurawia ulica (gęsia ulica)”. Również obecnie ludzie są mocno przekonani, że jesienią tą drogą ciągną ptaki do ciepłych krajów, a wiosną tą drogą wracają. W starożytności sądzono, że ptaki nie lecą do ciepłych krajów, aby tam przezimować, ale do „*Dausas*” (por. Nom. — *Dausos* „raj” do kontrowersyjnego znaczeniowo zachowanego niemieckiego słowa *der Daus*, to jest „diabeł”). W starożytności wyobrażano sobie, że również dusze zmarłych ludzi podróżują do nieba czy raju Drogą Mleczną.

Wiele ważnych danych na temat tego, jak Litwini w starożytności pojmowali świat gwiazd, mogą nam dostarczyć ponadto badania „mówiących” kamieni, które można znaleźć na Litwie i w całej Europie. Istnieje takie przekonanie, że kamienie z wieloma okrągłymi wydrążeniami mogły być prehistorycznymi mapami gwiazd (27). Na Litwie znanych jest kilkadziesiąt takich kamieni. Jednakże są one zbadane w niedostatecznym stopniu. Na jednym kamieniu zbadanym przez nas (znajduje się on niedaleko od Ignalinas AW) można znaleźć całkiem dokładne odbicie Cassiopei, Andromedy oraz część gwiazdozbioru Pegaza. Można przypuszczać, że między gwiazdozbiorem Cassiopei a gwiazdozbiorem Andromedy oraz mgławicą Andromedy M 31 (zob. rycinę) jest próżnia.

Zbieranie wiadomości na temat litewskiej astronomii ludowej i ich analiza stwarza interesujące problemy. Osiągnięcia w tej dziedzinie mogą się okazać korzystne nie tylko dla poznania języka litewskiego, mitologii, przyrody, ale również dla poznania indoeuropejskiej kultury duchowej.

Z niemieckiego tłumaczyła Barbara Boniecka

Kamień spod Ignalinas z wieloma okrągłymi wydrążeniami oraz gwiazdozbiory — Cassiopeia i Andromeda.

Bibliografia

1. *LTR — Kartoteka zapisów litewskiego folkloru*, Instytut Literatury i Folkloru Litewskiej Akademii Nauk, Wilno.
2. Kartoteka danych etnoastronomicznych zebranych przez autora i jego kolegów w latach 1987–1994 jest przechowywana w Centrum Etnokosmologii Ministerstwa Kultury Litwy, Molėtai.
3. Moszyński K., *Kultura ludowa Słowian*, Kraków 1934, t. 2, s. 35, 20.
4. Tajlor E. B., *Pierwobytnaja kul'tura*, Moskwa 1989, s. 171, 290.
5. Šliavas J., *Žemčio apylinkės: Kultūros ir švietimo apybraiža*, Kaunas 1985, s. 136.
6. *Lietuvių tautosaka*, Vilnius 1968, s. 449.

7. Čepulienė A., *Oi tu kregždėla*, Vilnius 1973, s. 141.
8. Gasperavičius P., *Puodžiūnų kaimo tautosaka ir etnografija*, Kraštotyra, Vilnius 1988, s. 60.
9. Višinskis P., *Raštai*, Vilnius 1964, s. 190.
10. Vaiškūnas J., *Apie žvaigždžių simboliką baltų pasaulėžiūroje*, Liaudies kultūra, Vilnius 1991, Nr 2, s. 36.
11. Davainis-Silvestraitis M., *Pasakos, sakmės, oracijos*, Vilnius 1973, s. 144–145, 162.
12. Szyrwid C., *Dictionarium trium linguarum. In usum Studiosae Inventutis...*, Vilnius 1642; Širvydas K., *Primasis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius 1979.
13. Ruhig Ph., *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon*, Bd. 1–2, Königsberg 1747.
14. Mielcke Ch. G., *Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörterbuch*, Bd. 1–2, Königsberg 1800.
15. Nesselmann G. H. F., *Wörterbuch der Littauischen Sprache*, Königsberg 1851.
16. Kurschat Fr., *Littauisch-Deutsches Wörterbuch*, Halle 1883; *Deutsch-Littauisches Wörterbuch*, Bd. [tom] 1–2, Halle 1870–1874.
17. Poška D., *Raštai*, Vilnius 1959, s. 362–363.
18. Kalvaitis V., *Lietuviškų vardu klėtėlė su 15000 vardu*, Tilžė 1910, s. 90–91.
19. *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 12, Vilnius 1981, s. 315, 318.
20. Kodaitis B., *Apie senovės lietuvių astronominę medžiagą. Kosmos*, t. XVII, Nr 4–6, s. 173–177, 1938.
21. Slavėnas P., *Astronomija*. Kaunas 1938, s. 235.
22. Balys J., *Tautosaka apie dangų*, Sodus, Michigan 1951, s. 18.
23. Litrow J. I., *Tajny nieba*, St.-Pietierburg 1904, s. 181.
24. Keil G., *Der germanische Sternbilderhimmel. Entwürfe für das Zeiss-Planetarium*, Germanen-Erbe, 1939, Nr. 7 s. 211–212.
25. Baranovskaja L. S., *Mongolskije sozvezdija. Istorija i metodologija estestvennych nauk*, W. IV, Moskva 1966, s. 25–26.
26. Priuller P. K., *Estoniskaja narodnaja astronomija. Istoriko-astronomičeskije issledovanija*, W. IX, Moskva 1966, s. 147.
27. Müller R., *Gestirnsbilder auf Rapfchensteinen und vorgeschichtlichen Funden?* Germanen-Erbe 1939, Nr. 3, s. 80–86.

LITHUANIAN ETHNOASTRONOMY

The article deals with Lithuanian views on stars and constellations. Ancient views, reconstructed on the basis of beliefs and certain genres of Lithuanian folklore, especially riddles, converge with ideas about stars held by primitive peoples.

More recent views, based on Lithuanian and Lithuanian-German dictionaries from the seventeenth to nineteenth century, as well as nineteenth and twentieth-century folkloristic and ethnographic records, have enabled a compilation of a dictionary of star and constellation names with their denotations or, where applicable, information that the latter cannot be established. Additionally, an analysis of the aforementioned sources has made it possible to specify what stars look like, what their position and function is and when they appear in the sky.